

Hüseyn Cavid və Türkiyə ədəbiyyatı

Gülbəniz Babaxanlı

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Hüseyn Cavidin Ev Muzeyi, Azərbaycan.

E-mail: huseinjavid@gmail.com

Annotasiya. Məqalədə böyük Azərbaycan şairi və dramaturqu Hüseyn Cavidin yaradıcılığına Türkiyə ədəbi mühitinin nüfuzedicisi təsiri öyrənilir. Mövcud cavidşünaslıq materiallarına, şairin epistol-sənədlərinə istinadən İstanbul ədəbi-mədəni mühitinin Cavid şəxsiyyətinə mütərəqqi təsiri araşdırılır, yaradıcı bəhrələnmənin həm məzmun, həm də forma baxımından müşahidə olunduğu müqayisələr əsasında sübuta yetirilir. İstanbul Dövlət Universitetinin Ədəbiyyat şöbəsində təhsil alarkən şairin tanış olduğu, əsərlərini mütaliə etdiyi türk ədib və filosofları haqqında, onların təsiri ilə yaratdığı yaradıcılıq nümunələri barədə də müfəssəl məlumat verilir.

Açar sözlər: Hüseyn Cavid, Türkiyə, "Siratül-müstəqim", ədəbi proses

Huseyn Javid and Turkish literature

Gulbaniz Babakhanli

Doctor of Philological Sciences

Huseyn Javid's House Museum of ANAS, Azerbaijan.

E-mail: huseinjavid@gmail.com

Abstract. The article studies the penetrating influence of the Turkish literary environment on the creativity of the great Azerbaijani poet and playwright Huseyn Javid. The progressive influence of Istanbul literary and cultural environment on Javid's personality is investigated with reference to the existing materials on Javid's creativity, poet's epistolary heritage, press samples published in Turkey and Azerbaijan in the early years of XX century, and archival documents, and it is proved on the basis of comparisons in which the creative benefit is observed in terms of both content and form.

Detailed information about Turkish writers and philosophers whom the poet got acquainted with and whose works he read while studying at the Department of Literature of Istanbul State University, and pieces he created under their influence is presented in the work as well. It is also justified that Javid not only benefited from the Turkish literature, but, as one of the leading figures in all-turkic literature, also enriched the word art of the Turkic peoples, and was one of the writers directing not only the poetry and stage works created in Turkish, but also the world of literature of Turan peoples.

Keywords: Huseyn Javid, Turkey, "Siratul-mustagim", literary process

Giriş / Introduction

Dahi Azərbaycan şairi və dramaturqu Hüseyn Cavid yaradıcılığına Türkiyə ədəbiyyatının və İstanbul ədəbi mühitinin təsiri cavidsü-naslığın aktual mövzularından biridir. Mövzu-nun öyrənilmə tarixinə nəzər salsaq, görürük ki, cavidsünaslıq yaranan gündən ədəbiyyatşünas-lar Cavid yaradıcılığına Türkiyə ədəbiyyatının, XX əsrin ilk onilliyində İstanbuldakı ədəbi-mə-dəni mühitin, Tənzimat dövrü ədəbi prosesinin və Osmanlı türkcəsinin təsirindən danışılar. Sadəcə, hər epoxanın mövzuya yanaşması fərqli olub, dövrün ictimai-siyasi proseslərinin təsiri ilə ədəbiyyatşünaslar Cavid və Türkiyə məsələ-sinə fərqli rakurslardan baxıblar, yaxud baxmaq məcburiyyətində qalıblar.

Əsas hissə / Main Part

Bu ədəbi təsir hazırdə yeni müstəvidə araşdırılır. Belə ki, alimlərimiz müstəqilliyin yaratdığı imkanlardan bəhrələnməklə ədəbi fakta daha dürüst yanaşma imkanı əldə ediblər. İndi Türkiyə arxivlərindəki materiallardan və türk ədiblərinin əsərlərindən də istifadə daha asan olub, tədqiqatlar üçün yeni üfüqlər yaranıb, müqayisəli araşdırmanın bazası həm eninə, həm də dərininə genişləniib. Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatşünaslarının birgə tədqiqatlar aparması üçün də münbit zəmin yaranıb. Qeyd etməyi vacib sayırıq ki, bu problem Türkiyə ədəbiyyatşünaslığında da öyrənilib və hələ də türkiyəli həmkarlarımızın maraq dairəsindədir.

Görkəmli ədəbiyyatşünas, professor Mehmet Fuad Köprülü hələ 1921-ci ildə İstanbulda nəşr olunan "İqdam" qəzetində dərc etdiyi "Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər" məqaləsində Hüseyn Cavid və müasirləri haqqında məlumat verərək, onların irsinə türk ədiblərinin də təsir etdiyi haqqında yazmış, fikirlərini belə ümumiləşdirmişdir: "*Bu şairlərdə qışman aski İran şairlərinin, qışman da Namiq Kamal, Hamid, Əkrəm, hətta Tofiq Fikrət, Mehmed Əmin kimi Osmanlı şairlərinin təsirlərinə belə təsadüf oluna bilir*" [8, s.28].

Azərbaycan alimi və şairi Rəfiq Zəka Xəndan da 1980-ci ildə nəşr etdiyi "Cavid sənəti" monoqrafiyasında Cavid irsində Türkiyə

Belə ki, əgər ötən əsrin 20-ci illərində türk ədiblərinin Cavidə təsirinə öyrənilməsi ədəbiyyatşünaslıqda bir rüseym halında idisə, 30-cu illərdə bu ədəbi təsir mənfəi anlamda təqdim olunurdu. Həmin yüzilliyin 60-cı illərində tədqiqatçılar üzərindən öləri keçməklə mövzuya münasibət bildirir və imkan daxilində türk ədəbiyyatının təsirindən danışmamağa, danışanda isə həqiqətdən yayınmağa çalışırdılar. 80-ci illərdə alimlər mövzudan nisbətən daha rahat danışır, 90-cı illərdə isə, əksinə, türk ədəbiyyatından bəhrələnmə məsələsinə münasibətdə ifrata varırdılar.

ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin təsiri görmüş, onun yaradıcılığını, daha çox Əbdülhaq Hamidlə müqayisə etmişdir. R.Zəkənin: "*Türkiyədə Əbdülhaq Hamid nədirsə, Azərbaycanda da Hüseyn Cavid odur*", – tezisi müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın Cavid yaradıcılığı haqqında gəldiyi ilk doğru qənaətlərdən biridir [11, s.10].

Digər Azərbaycan alimi Hüseyn Həşimli isə artıq XXI əsrin 2-ci onilliyində nəşr olunan tədqiqatlarında Namiq Kamal, Əbdülhaq Hamid, Tofiq Fikrət kimi türk ədiblərinin irsinin və osmanlıca nəşr olunan Avropa poeziyası nümunələrinin H.Cavidə Avropa ədəbiyyatı ənənələri ilə tanışlıq imkanı yaratdığını qeyd etmişdir [3, s.7-35].

Ümumiyyətlə, müasir Azərbaycan tədqiqatçıları Rza Tofiqin "Ömər Xəyyəmin əfkari-fəlsəfəsi" əsərinin Hüseyn Cavidə "Xəyyəmin" pyesini yazmağa həvələndirdiyini söyləmiş, Əbdülhaq Hamidin "Nesteren" pyesi ilə Cavidin "Səyavuş" pyesini, "Tarık" pyesi ilə "Şeyx Sənan" faciəsini, "Makber" poeması ilə "Azər" poemasını müqayisəli tədqiqata cəlb etmiş, uğurlu nəticələr əldə etmişlər.

Türk tədqiqatçılarından ədəbiyyatşünas Sərvət Tikən Cavid yaradıcılığının dil və üslub cəhətdən "Sərvəti-fünun"çulara yaxın olduğunu göstərmiş, türkoloq Yusif Gədikli isə Cavidin

əsərlərinin dilinin Əbdülhaq Hamid və Tofiq Fikrətlə müqayisədə daha sadə olduğunu qeyd etmişdir.

Onu da qeyd edək ki, XXI əsrin ilk onilliyində bu istiqamətdə aparılan tədqiqatların əksəriyyətinin nəticələri 2013-cü ildə AMEA Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin də təşkilatçılığı ilə keçirilən "Türk dünyasını işıqlandıranlar: M.Akif Ersoy, Hüseyn Cavid" mövzusunda beynəlxalq konfransın materiallarında öz əksini tapıb.

İndi isə istərdik bir neçə konkret nümunə əsasında bu ədəbi təsir və bəhrələnməni əyani-ləşdirək və yeri gəldikcə bu yaradıcılıq əlaqə-sini, mənəvi varisliyi şərtləndirən əsas amillərə ümumi bir nəzər salağ.

Əvvəlcə onu qeyd etmək lazımdır ki, Hüseyn Molla Abdulla oğlu Rasizadəni Gülçindən Salikə, Salikdən də Cavidə çevirən məkan İstanbul və onun təfəkküründə mənəvi inqilaba səbəb olan mühit Osmanlı Türkiyəsindəki ədəbi-mədəni ortam olmuşdur. Görkəmli ədəbiyyatşünas Əziz Şərif 1977-ci ildə çap olunan "Keçmiş günlərdən" başlıq kitabında gənc Hüseynin Salikdən Cavidə çevrilməsində İstanbul təlim-tərbiyasinin əhəmiyyətli rolunu ədibin məktublarına və o dövr yaradıcılığının xronoqramına əsasən təyin edir. Alim yazırdı: "*İstanbuldan qayıdandan sonra şair öz yaradıcılığında bambaşqa yol seçmiş və çox vaxt əruz vəznində yazsa da, yeni-yeni forma və mövzularından istifadə etməyə başlamışdı*" [1, s.267]. Yeni İstanbul mühiti şairin həm təfəkkürünə, həm də üslubuna təsir etmiş, Cavidə ədəbiyyatımız üçün yenilikçi sənətkarə çevirmişdi.

Cavid ilk dəfə 1904-cü ildə İstanbula getmiş, orada elmi-ədəbi mühitlə tanış olmuşdur. Şair bu şəhərdən aldığı təassüratı dostu Abdulla Şa-iqlə bölüşmüş, o isə bunları "Dəyərlə bir xatirə" adlı yazısında əbədiləşdirmişdir. Artıq 1905-ci ildə Qurbanəli Şərifzadənin təsviqi və təsiri ilə ikinci dəfə İstanbulba gədən Cavid burada qalib ali təhsil almaq niyyətində olmuşdur. Onun İstanbuldan xeyirxahı Qurbanəli ağaya ünvanladığı bir məktubundan, adını çəkmədiyi istedadlı bir müəllimdən osmanlıca və fransız dilini mənimsəmək məqsədilə gündə altı saat dərs aldığı və zamanı fəvət etməmək üçün gecə-gün-

düz əlinə keçən kitabları birnəfəsə oxuduğunu öyrənirik.

Qeyd etməliyik ki, Cavid 1906-cı ildə qəbul imtahanlarını müvəffəqiyyətlə verib, İstanbul Darülfünunun Ədəbiyyat şöbəsinə qəbul olur. Bunu Cavidin Rza Tofiq Əfəndidən dərs aldığı qeyd etdiyi Qurbanəli Şərifzadəyə yazdığı məktubu da təsdiqləyir. Bu yazıdan İstanbul Universitetində tədris olunan fənlər haqqında da məlumat əldə etmək olur. Məktubdan öyrənirik ki, gənc ədibin dünyagörüşünün formalaş-masına təsir göstərən fəlsəfə və məntiqə yanaş-sı, Osmanlı ədəbiyyatı tarixi, fars ədəbiyyatı tarixi, ümumi ədəbiyyat tarixi də Universitetin Ədəbiyyat şöbəsində tədris olunan fənlər blokunda olub.

Mühacir tədqiqatçı Mustafa Haqqı Türkəqul da 1963-cü ildə İstanbulda nəşr olunan "Hüseyn Cavid" monoqrafiyasında böyük şairin universitet illərində, eyni zamanda fəlsəfə tarixi ilə də xüsusi məşğul olduğunu qeyd etmiş və dediklərinə aşağıdakıları əlavə etmişdir: "*İstanbul Universitetində Cavid dövrünün mümtaz şəxsiyyətləri olan Əbdülhaq Hamid, Tofiq Fikrət və Rza Tofiklə yaxından tanış olur, onların dərslərini dinləyir və əsərlərini maraqla mü-taliə edirdi*" [9, s.9].

Mövqud cavidsünaslıq materialları onu söyləməyə imkan verir ki, Cavid təhsil aldığı müddətdə ünsiyyətdə olduğu Rza Tofiq, Tofiq Fikrət, Məhməd Akif Ərsoy, Əbdülhaq Hamid, Xəlil Ziya Uşaqılıqil, Cənab Şəhəbəddin kimi alimlərdən və ədiblərdən bilavasitə, yaxud bilavasitə təhsil almaqla kifayətlənməmiş, eyni zamanda onların irsindən bəhrələnməmiş, mənəvi cəhətdən zənginləşmişdir.

AMEA Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin fondunda qorunan Cavidin şəxsi kitabxanasına məxsus və üzərində qeydləri olan kitabları sırasında olan Şəmsəddin Saminin "Qamusı-türki", Tofiq Fikrətin "Dübabı-şikəstə", Əbdülhaq Hamidin "Məqbər", "Olu" kimi əsərlərinin yer alması faktda da dahi sənətkarın yuxarıda adıçəki-lən ədiblərdən bəhrələnməsini təsdiqləyir.

Görkəmli ictimai-siyasi xadim, eyni zamanda ədəbiyyatşünas Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin "Əsrimizin Siyavuşu" əsərindəki bir qeydini yada salağ: "*Azərbaycan gəncliyi saf və təmiz bir niyyətlə türk öyrətmənlərinin tələbəsi*

oldu. *Çox keçmədi ki, Namiq Kamal Məhəmməd Hadini, Əbdülhaq Hamid Hüseyn Cavid, Məhəmməd Əmin də Əhməd Cavadi oğulluğa qəbul etdilər*" [10, s.27].

Hüseyn Cavidin dostu və həmkarı Abdulla Şaiqlə birgə qələmə aldıkları və 1919-cu ildə çap olunan "Ədəbiyyat dərsləri" dərsliyində də ədəbiyyat nəzəriyyəsi materiallarını əyanlaşdırmaq məqsədilə nümunə götürülən əsərlərin müəllifləri sırasında da türk şairlərindən Şinasi, Tofiq Fikrət, Məhəmməd Əmin bəy, drammatiklərdən Ziya Paşa, Əbdülhaq Hamidin əsərləri üstünlük təşkil edir. Həmin dərslərdə Türk Dil Qurumunun təsisçilərindən biri Celal Sahir bəyin də imzasını görmək olur.

Bəli, Cavid Türkiyədə yaşadığı illərdə bu cür ədib və alimlərin əhatəsində olmaqdan fərəh duymuş, lakin İstanbul kimi bir meqapolisdə mənəvi təkəmil üçün yaradılan süni maneələrə görə xəyal qırğınlığına uğramışdır. O, dostuna məktubunda yazırdı: *"İstanbulda çox böyük qiraətxana və kitabxanalar var, amma layiqincə kitabları və qəzetləri yoxdur, çünki hər bir eyi mündəricat və məibuat yasaqdır"* [4, s.256].

Bir faktı da nəzərinizə çatdırmaq istərdik ki, Cavid "Sərvəti-fünun"çular kimi istibdadə və mütləqiyyətə qarşı olmuşdur. O, İstanbulda təhsil alarkən, Osmanlı Sultani II Əbdülhəmidin cülusunun ildönümü münasibətilə azərbaycanlı tələbələrin sultana təbrik məktubu yazanlara qoşulmaq təklifini rədd edib. Bunu "İrşad" qəzetinin 4 sentyabr 1906-cı il tarixli sayında dərc olunmuş həmin məktubu imzalayanlar arasında Cavidin adının olmaması da təsdiqləyir.

İlk baxışda o qədər də əhəmiyyətli görünməyən bu nüans Cavidin təslimçi olmadığını nümayiş etdirir. Təqdirəlayiqdir ki, Cavid İstanbul kimi böyük bir şəhərdə, Sultan Əbdülhəmid kimi bir sultanın hakimiyyəti sürdüyü mürəkkəb dövrdə öz yolunu tapa bilmiş, özünə uyğun məfkurə dostları qazanmışdı. Bunu Cavidin vaxtaşırı Türkiyə mətbuatındakı çıxışları da təsdiqləyir. Yəni Cavid hələ tələbə ikən Türkiyə ədəbi prosesinə yol tapmağa müvəffəq olmuşdu.

Mustafa Haqqı Türkəqul öz tədqiqatında Cavidin İstanbulda yaşadığı müddət ərzində iyirmi şəirinin dərc olunduğunu göstərmişdir. Amma

çox təəssüf ki, onun Türkiyə mətbuatında dərc olunan irsindən yalnız Mehmet Akif Ərsoyuncu redaktoru olduğu "Siratül-müstəqim" jurnalında dərc olunan üç şeiri günümüzdə qədər mühafizə oluna bilmişdir: "Yadi-mazi", "Elmi-bəşər" və "Son baharda". Onu da qeyd etmək ki, jurnalın həmin nüsxələri hazırda Türkiyə Cümhuriyyəti Bəyazıt Dövlət Kitabxanasında qorunur.

Cavidşünaslıq materiallarının təhlili onu göstərir ki, Türkiyə ədəbiyyatşünaslığında türkçü ədəblərdən Hüseyn Cavidə daha çox təsir göstərən şəxsiyyətlər arasında ilk sırada elə Mehmet Akif Ərsoyuncu adı çəkilir. Professor Mustafa Gül hər iki şairin həyat və yaradıcılıq ideallarına əsaslanaraq onlar arasında ümumi-ortağ cəhətləri belə müəyyən etmişdir:

- 1) Hər ikisi islama könül verən, imanlı, etiqad sahibləridir;
- 2) Hər ikisi milli ruh sahibidir;
- 3) Hər ikisi sənət idealları uğrunda savaşmışdır;
- 4) Hər iki şair son dərəcə yurdçu, vətənpərvərdir.

Bu iki sənətkarın yaradıcılığında kifayət qədər ortaq məqamlarla qarşılaşırıq. Məsələn, M.Akif 1915-ci ildə "Berlin xatirələri" əsərini qələmə almış, H.Cavid də 1926-cı ildə Almaniyaya səfərdə olarkən 7 ay Berlin şəhərində yaşamış və bu şəhərlə bağlı xatirələrini "Azər" poemasında əbədiləşdirmişdir. Hər iki əsərdə şairlər Şərq ilə Qərbin müqayisəsini təqdim etmişlər. Hər iki əsərdən parçalara baxaq. Mehmet Akif yazır:

*Nedense, mevte olurken biner biner mahkûm,
Çıkap da etmedi bir ses bu hükme karşı hücum!
Nedense duymadı Garb'ın o hisli vicdânı,
Hurûsu sine-i a'sârı inleten bu kanı!
Nedense, arşa kadar yükselen enin-i beşer
Sizin semâlara akseyledikçe oldu heder!
Nedense, vahdet-i İslâm'ı târümâr edeli,
Büyük tanıldı, mukaddes bilindi zulmün eli!
Zemîn-i Şark'ı mezâlim kasıp kavurdukça;
O kıpkızıl yüzü hâkin fezâyâ vurdukça;
Gurûb seyreden âvâre bir temâşâ-ger
Kadar da olmadı dünyâ nasibedâr-ı keder!* [2].

Hüseyn Cavid yazır:

*Şərq elləri irişilməz "xəyal" için yaşarkən,
Qərb ələmi az da olsa haqiqətdən xoşlanar.
Şərqin sönlük duyğusunu afyon ruhu qoşarkən,
Onlar yeni bir silah kəşfini səadət sanır.
Şərq uğrasır yalnız "ölməyim" deyə,
Qərb elləri maildir öldürməyə* [5, s.223].

Göründüyü kimi, Mehmet Akif də, Cavid də Qərbin şərqçilərə divan tutmasından hiddətlənir. Bugünkü kimi dünyanın aparıcı güclərini islam Şərqinə qarşı ikili standartlar nümayiş etməsinə qarşı çıxırlar.

Hər iki şairin yaradıcılığında qadın hüquqları məsələsi qaldırılır. Şairlər şəri hökmlərin səhv anlaşıldığını, nəticədə qadınların hüququnun pozulduğunu uca səslə söyləyirlər. Şairlər qadına qarşı şiddətli pisləyirlər. Mehmet Akif "Köse İmam" şeirində qadının öz dili ilə onun yaşadığı faciələri, düşdüyü çıxılmaz vəziyyəti belə təsvir edir:

*Ne kafam kaldı dayaktan, ne gözüm, hep şişti;
Karşı koysaydım eğer mutlak işim bitmişti.
Ağladım, merhamet et, yapma dedim...*

Kim dinler.

*Boşamakmış beni dünden beri efkârı meğer.
Üç çocuk annesi, emzikli kadın tek başına,
Koca behâneyi silsin de, süpürsün de sana,
Yine sen bilmeyerek zâlim onun kıymetini,
Dene biçârede kalkıp kolunun kuvvetini!
Hüseyn Cavid də "Peyğəmbər" dramında:
Qadın gülərsə, şu ıssız mühitimiz güləcəkdir,
Sürüklənən başəriyyət qadınla yüksələcək* [2].

"Azər" poemasında isə şair qız uşaqlarının məktəbdən çıxarılıb ərə verilməsinə qarşı etiraz səsinə ucaldır, bunu qızların valideynləri tərəfindən diri-diri məzara gömülməsi kimi qiymətləndirir.

Mehmet Akif "Asim" külliyyatında ümidlərinin Asimin nəslindən doğrulacağına inanır, Hüseyn Cavid də "Azər" poemasında Azərin nəslinə güvəndiyini söyləyir. Mehmet Akif Avropa mədəniyyətinin xudbin və yırtıcı olduğuna, Hüseyn Cavid də vəhşi və alçalıcı olduğuna üzülür. Mehmet Akif "Süleymaniyyə kürsüsü"ndə Hüseyn Cavid isə "Uçurum"unda Av-

ropaya elm almaq üçün gedən gənclərin milli mədəniyyətini itirməsindən şikayətlənir.

Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, İstanbul mühiti təkcə Cavidin türkçülük və islamçılıq ruhunda tərbiyə etməmişdi. O, Qərb fəlsəfəsinin görkəmli nümayəndələrinin irsi ilə də bu mühitdə tanış olmuş, fransız dilini və Avropa ədəbiyyatını da İstanbulda olarkən mənimsəmişdi. Cavid Avropa ədəbiyyatının aparıcı tendensiyası olan romantik əhval-ruhiyyəni də Türkiyə ədəblərindən əxz etmişdi.

Bələ ki, Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm cərəyanının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Cavidin bu ədəbi istiqamətdə qələmə aldığı ilk əsərlərindən biri də altılıq şəklində yazdığı "Uyuyor" şeiridir. Şairin 1914-cü ildə qələmə aldığı bu əsəri də görkəmli türk ədəbi Menemenlizadə Mehmet Tahir əfəndinin eyniadlı əsərinə nəzirədir.

Cavidin türk romantiklərindən bəhrələnməsini onun "Peyğəmbər" dramında da duyuruq. Pyesdə Peyğəmbərin dilindən verilən aşağıdakı misralar məzmun mündəricəsi etibarilə Tofiq Fikrətin "Qövvet" sərəlvəli mənzuməsini xatırladır. Cavid deyir:

*Bənca, əzmək də, əzilmək də, xəta,
Haqqı sev, haqsız daf et! Zira
Yaşır haqqa məhəbbət, hörmət,
Kinli callada ədavət, nifrat* [6, s.295].

İndi isə müqayisə üçün Cavidin həmmüəllif olduğu "Ədəbiyyat dərsləri" dərsliyində Tofiq Fikrətdən götürülən nümunəyə baxaq:

*Adəm övladı bıqmamış, ciddən,
Nə əzilmək, nə haqqı əzməkdən.
Duymamış heç bir işdə yorğunluq,
Bir təşəkkü, haman toqat, yumruq.
Yumruq əl verməmiş toqat durmuş,
Haqq deyən ağzı taşla susdurmuş* [7, s.81].

Bələ oxşarlıqlara dair kifayət qədər nümunə tapmaq mümkündür. Bunların arasında nəzirə də, bəhrələnmə də, iqtibas da var, lakin təbdil və kor-təbii təqild yoxdur. Cavid Türkiyə ədəbiyyatından təsirlənərək əsər yaradarkən tam orijinal fikir və məzmun ortaya qoymuş, tamamilə yeni əsər ərsəyə gətirmişdir. Çünki Cavid

türk ədəblərinin irsini ilk öncə tədqiq və təhlil etmiş, sonra sələf və müasirlərinin irsindən ruhuna yaxın olanları seçmiş və onlardan yaradıcı bəhrələnmişdir. Məsələn, Cavidin teatr tənqidi sahəsindəki irsindən bizə "Teatr, yaxud sənəti-tamaşada təbaddül və tərəqqi" məqaləsi miras qalıb. 1913-cü ildə "İqbal" qəzetində dərc olunan bu məqalədə Hüseyn Cavid Namiq Kamalın "Akif bəy" faciəsinin səhnə təqdimatından danışır və sələfinin əsərini qısa şəkildə belə qiymətləndirir: "Bu pyes hər kəsi şüqəcaq dərəcədə uzun olduğu halda, hüzurundan məmnun qalmayacaq bir zata təsadüf ediləməzdi..." [4, s.231].

Onu da qeyd etməyi vacib bilir ki, Cavid Türkiyə ədəbiyyatından bəhrələndiyi kimi, ümumtürk ədəbiyyatının aparıcı simalarından

biri olaraq türk xalqlarının söz sənətini zənginləşdirmiş, təkcə Türkiyə türkçəsində yaranan seir və səhnə əsərlərinə deyil, ümumilikdə, Turan ellərinin ədəbiyyat aləminə yön verən qələm sahiblərindən biri olmuşdur.

Hüseyn Cavidin bütün Türk dünyasında sayğı duyulan ədəblərdən biri olduğunu onun 26 fevral-6 mart 1926-cı il tarixlərində keçirilən Birinci Türkoloji Qurultaya nümayəndə qismində dəvət alması və həmin ilin 11 noyabrında Azərbaycan Xalq Maarifi Komissarlığının qərarı ilə yaradılmış "Yeni türk əlifba komissiyası"na üzv kimi daxil edilməsi də (*bir müddət sonra H.Cavid komissiyanın qərarlarının onun ümumtürk ideallarına uyğun gəlmədiyi üçün "Kommunist" qəzetində bəyanat verərək tərkibdən çıxılmışdır*) sübut edir.

Nəticə / Conclusion

Deyənlərə belə bir yekun vura bilirik ki, Hüseyn Cavidin mənəvi təkamülündə və bir ədib kimi formalaşmasında Türkiyə ədəbi mühitinin böyük rolu olmuşdur. Ünsiyyətdə olduğu, dərs aldığı və əsərlərini bilavasitə dilindən eşidib, səhnədən izlədiyi ədiblər kimi, şəxsən tanımasa da, mütaliə ilə vurğununa çevrildiyi

türkiyəli şair və yazıçıların da onun irsinə nüfuz edici təsiri olmuşdur. İstanbul ədəbi mühiti Cavid yaradıcılığının həm forma, həm də zamanca təkmilləşməsinə səbəb olmuş, onun irsini milli ədəbiyyatımızda yeni ədəbi hadisəyə çevirə bilmiş, ardıcılığının yetişməsinə səbəb olmuşdur.

Ədəbiyyat / References

1. Cavidin xatırlarkən. Bakı: Gənclik, 1982.
2. Ersoy Mehmet Akif. Sfahat // <https://safahat.diyonet.gov.tr/PoemDetail.aspx?bID=1&pID=36>
3. Həşimli Hüseyn Məmməd oğlu. Hüseyn Cavidin lirikası və Avropa poetik ənənələri. Bakı: Elm və təhsil, 2012.
4. Hüseyn Cavid. Əsərləri. 5 cildə, V cild. Bakı: Lider.
5. Hüseyn Cavid. Əsərləri. 5 cildə, I cild. Bakı: Elm, 2007.
6. Hüseyn Cavid. Əsərləri. 5 cildə, III cild. Bakı: Elm, 2007.
7. Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq. Ədəbiyyat dərsləri. Bakı: Çapaşoğlu, 2010.
8. Körpülüzadə Məhəmməd Fuad. Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər // "Ədəbiyyat qəzeti", 28 yanvar 2017.
9. Mustafə Haqqı Türkcəqul. Hüseyn Cavid. Bakı: Nurlan.
10. Rezulzadə Mehmed Emin. Asrımızın Siyavuşu. Ankara: Arasoğlu, 1989.
11. Zəka Rəfiq Xəndan. Cavid sənəti. Bakı: Bilik cəmiyyəti, 1981.

Гусейн Джавид и литература Турции

Гюльбеніз Бабаханлы

Доктор филологических наук

Дом-музей Гусейна Джавида НАНА. Азербайджан.

E-mail: huseinjavid@gmail.com

Резюме. В статье рассматривается существенное влияние литературной среды Турции на творчество великого азербайджанского поэта и драматурга Гусейна Джавида. На основе имеющихся материалов о творчестве Джавида, эпистолярного наследия поэта, образцов, изданных в Турции и Азербайджане в первые годы XX века, архивных документов исследуется прогрессивное влияние стамбульской литературно-культурной среды на личность Джавида, на основе сравнений доказывается, что творческое использование наблюдается как по содержанию, так и по форме.

В статье также подробно представлена информация о турецких писателях и философах, с которыми поэт познакомился и произведения которых читал во время обучения на Литературном отделении Стамбульского государственного университета, а также о созданных под их влиянием примерах творчества самого поэта. Обосновывается тот факт, что Гусейн Джавид не только вдохновлялся турецкой литературой, но и обогащал словесное искусство тюркских народов. Будучи одним из корифеев общетюркской литературы, он также являлся одним из литераторов, придающих тон не только поэтическим и сценическим произведениям на турецком языке, но и литературному миру народов Турана в целом.

Ключевые слова: Гусейн Джавид, Турция, «Ас-сират аль-мустахим», литературный процесс